

Staten og Den norske kirke – et tydelig skille

Sammendrag av Kulturdepartementets
høringsnotat 2. september 2014

KULTURDEPARTEMENTET

Staten og Den norske kirke – et tydelig skille

Sammendrag av Kulturdepartementets
høringsnotat 2. september 2014

KULTURDEPARTEMENTET

HØRING OM STATEN OG DEN NORSKE KIRKE – ET TYDELIG SKILLE

Et høringsnotat om endringer i kirkeordningen ble sendt fra Kulturdepartementet 2. september 2014 til alle menighetsrådene og de kirkelige fellesrådene i Den norske kirke. Også biskopene, bispedømmerådene og Kirkerådet er høringsinstanser. Det samme er KA Kirkelig arbeidsgiver og interesseorganisasjon, tjenestemannsorganisasjoner og andre tros- og livssynssamfunn. Til sammen er det rundt 1 800 høringsinstanser.

Høringsfristen er 1. november 2014.

De forslagene som er tatt opp i høringsnotatet, markerer en viktig endring i forholdet mellom staten og Den norske kirke. Departementet ønsker at forslagene blir diskutert i menighetene, blant kirkens tilsatte og i offentligheten ellers, slik at høringen gir et godt grunnlag for departementets videre behandling av saken.

Høringsnotatet er på godt over 100 sider og inneholder forslag om endringer i kirkeloven. Lovforslagene betyr et tydelig skille mellom kirken og staten. Spørsmålene som drøftes i høringsnotatet, er i stor grad av juridisk karakter. Siden saken endrer kirkens økonomiske stilling og direkte berører 1 600 arbeidstakere (prester og andre kirkelig tilsatte), er også økonomiske forhold og spørsmål som berører lønns- og arbeidsbetingelser viktige tema i høringsnotatet. Enkelte spørsmål har ikke nødvendigvis like stor interesse for alle.

For å lette høringsinstansenes arbeid med høringsnotatet, gir departementet i dette heftet en oversikt over de viktigste forslagene.

Statskirkeordningen har en flere hundreårig historie i vårt land. Sett på denne bakgrunnen, har de forslagene som nå legges fram, et historisk preg over seg. Målet med forslagene er et tydelig skille mellom staten og kirken. Jeg tror dette i vår tid er til gagn både for kirken, staten og det norske samfunnet.

Men selv om de foreslåtte endringene er betydningsfulle, både i et historisk perspektiv og gjennom de praktiske konsekvensene, innebærer de ikke at kirkens karakter av å være folkekirke svekkes. Også etter at vi har fått et tydelig skille, er det den samme kirken som videreføres. Kanskje får kirken større muligheter til å være folkekirke når den er skilt ut fra staten. Etter mitt syn handler folkekirkens framtid mindre om kirkeordning og mer om hvordan kirken evner å være kirke i et samfunn i stadig forandring.

Jeg ønsker lykke til i arbeidet med høringsnotatet!

Thorild Widvey

kulturminister

1. Bakgrunnen for høringsnotatet

Kirkeforliket

I 2008 inngikk alle partiene på Stortinget en politisk avtale om endring av de bestemmelsene i Grunnloven som fra gammelt av har regulert statskirkeordningen. Denne avtalen kalles *kirkeforliket* og gjaldt for stortingsperioden 2009–2013. I tråd med avtalen ble grunnlovsbestemmelsene om statskirkeordningen endret 21. mai 2012.

Grunnlovsendringene innebar at Kongens særlige rolle som kirkestyre ble avviklet. Kongens overordnede rolle i kirkeordningen har røtter tilbake til reformasjonen i 1537, da kirken i Norge ble en luthersk kirke og forlot sin romersk-katolske tilknytning. Det er Kongens rolle i kirkeordningen som i særlig grad har gitt navn til Den norske kirke som statskirke. I en viss forstand innebar derfor grunnlovsendringene i 2012 at statskirkeordningen ble avviklet. På den annen side innebar ikke grunnlovsendringene noe tydelig skille mellom kirken og staten. Blant annet er fortsatt biskopene og prestene i Den norske kirke statlige tjenestemenn, og fortsatt er bispedømmerådene og Kirkerådet statlige virksomheter.

Kirkemøtets vedtak april 2013

I Den norske kirke har det lenge vært arbeidet med reformer av kirkeordningen, senest i lys av grunnlovsendringene i 2012. Et viktig mål for kirken er at kirkens nasjonale og regionale organer blir fristilt fra staten og får en selvstendig stilling, slik menighetene (soknene) har i dag. Også prestene, som er statstjenestemenn, bør etter kirkens syn organiseres utenfor staten. I tråd med dette anmodet Kirkemøtet i april 2013 om at prestetjenesten, Kirkerådet og bispedømmerådene blir rettslig skilt fra staten, og at det dannes et nasjonalt rettssubjekt for Den norske kirke som disse delene av kirkens virksomhet kan overføres til.

En skrittvis utvikling

I regjeringens politiske plattform (Sundvolden-erklæringen) fra oktober 2013 heter det:

”Både samfunnet, kirken og staten er best tjent med et tydelig skille mellom kirke og stat. Regjeringen legger vekt på at Den norske kirke er av stor betydning for mange nordmenn, og vil føre en politikk som sørger for at kirken opprettholder statusen som en folkekirke for alle.”

På bakgrunn av Kirkemøtets vedtak i 2013 og Sundvolden-erklæringen fremmer nå Kulturdepartementet forslag om en forvaltningsreform for et tydelig skille mellom staten og Den norske kirke. Kirkemøtets vedtak fra 2013 har vært bestemmende for innretningen av reformen. Både Kirkemøtet og regjeringen ser behovet for ytterligere reformer senere. De siste tiårene har det vært bred kirkelig og politisk enighet om en slik skrittvis tilnærming til utviklingen av kirkeordningen.

Departementet har lagt tre viktige forutsetninger til grunn for forslagene:

- Grunnloven § 16 ligger fast
- Den norske kirke skal fortsatt finansieres over offentlige budsjetter
- Soknenes rettslige og økonomiske selvstendighet skal føres videre

Grunnloven § 16 lyder:

“Alle innbyggere i riket har fri religionsutøvelse. Den norske kirke, en evangelisk-luthersk kirke, forblir Norges folkekirke og understøttes som sådan av staten. Nærmere bestemmelser om Kirkens ordning fastsettes ved Lov. Alle tros- og livssynssamfunn skal understøttes på lik linje.”

Med grunnlag i høringen tar departementet sikte på å utarbeide et revidert høringsdokument for behandling i Kirkemøtet i april 2015. Deretter er det planlagt å fremme lovforslag for behandling i Stortinget våren 2016. Om Stortinget gir sin tilslutning, er siktemålet å iverksette reformen i 2017.

På kirkelig side pågår det allerede et mer langsiktig arbeid med en kirkeordning som går ut over rammen for den forvaltningsreformen som departementets høringsnotat handler om. Formålet med en reformfase to, som fra kirkens side har et tidsperspektiv fram mot 2020, er å legge et grunnlag for at reglene om kirkens organisering og myndighetsfordeling i større utstrekning kan vedtas av Kirkemøtet. Dette arbeidet tar blant annet opp spørsmål om kirkens organisering og hvordan arbeidsgivermyndigheten i kirken på sikt bør ordnes.

Fra regjeringens side er målet å utarbeide en helhetlig lov om tros- og livssynssamfunn. I dette arbeidet vil det være en viktig målsetting at lovgivningen om Den norske kirke reduseres i omfang. Forvaltningsreformen vil være et viktig skritt for å oppnå dette. Spørsmålet om endringer i finansieringsordningene for Den norske kirke slik at kirken kan bli mer økonomisk selvstendig, for eksempel i retning av medlemsavgift i en eller annen form, vil da være naturlig å ta opp.

2. Kirkens rettslige forhold

Den norske kirke som rettssubjekt og soknets selvstendighet

Hovedsiktemålet med forvaltningsreformen er å gjennomføre et tydelig skille mellom staten og kirken, slik at kirken får en selvstendig stilling overfor staten. I dag er prestetjenesten, biskopene, Bispemøtet, Kirkerådet og bispedømmerådene statlige virksomheter. De er rettslig sett en del av staten. Hovedforslaget i reformen er at dette endres ved at virksomhetene skilles ut fra staten som en juridisk person og legges inn i et nytt rettssubjekt for Den norske kirke. At en enhet er et rettssubjekt (eller en *juridisk person*), betyr at enheten selv kan ha rettigheter og plikter, at den for eksempel kan inngå bindende avtaler med andre og ha partsstilling overfor domstoler og andre myndigheter. Den delen av kirken som nå foreslås skilt ut fra staten, vil etter forslaget bli organisert i et eget rettssubjekt med det som kalles en *selvstendig rettslig handleevne*.

Ved en slik selvstendigjøring eller utskilling fra staten etableres det samtidig et grunnlag for å føre de kirkelige virksomhetene med sine tilsatte over fra staten til det nye rettssubjektet for kirken. Forslaget om en slik *virksomhetsoverdragelse* betyr at staten ikke lenger vil være arbeidsgiver for biskopene, prestene og de tilsatte ved bispedømmerådene og Kirkerådets administrasjoner. Disse vil i stedet få Den norske kirke v/det nye rettssubjektet for kirken som arbeidsgiver.

Departementet foreslår at det skal være Kirkemøtet som i utgangspunktet opptrer på vegne av det nye rettssubjektet, men med åpning for delegasjon av myndighet til kirkens nasjonale og regionale organer. Hvilke oppgaver og hvilken myndighet for eksempel bispedømmerådene skal ha, bør etter departementets syn ikke lenger fastsettes i kirkeloven, men bestemmes av Kirkemøtet.

Det er en grunnleggende forutsetning i reformen at soknet fortsatt skal være selvstendig når det etableres et nytt rettssubjekt for Den norske kirke. Hvert av de 1 280 soknene fortsetter dermed å være den grunnleggende enheten i Den norske kirke og vil fremdeles være et selvstendig rettssubjekt. Soknet vil fortsatt være arbeidsgiver for sine tilsatte og ha sin selvstendige økonomi.

Kirkemøtet og andre nasjonale eller regionale organer skal bare kunne gripe inn i soknets selvstendige myndighet når dette er hjemlet i lov. Som øverste representative organ i Den norske kirke, vil Kirkemøtet fortsatt kunne fastsette visse rammer og vilkår for virksomheten i soknene, for eksempel liturgiske bestemmelser.

Forslagene fra departementet har som intensjon å videreføre balansen mellom det lokale og nasjonale kirkestyret, og mellom lekfolkets styringsansvar i valgte organer på den ene siden og prestenes og biskopenes selvstendige ansvar og oppgaver på den andre siden.

Lovgrunnlag for statens finansiering av kirken

Departementet foreslår at statens finansiering av de virksomhetene som overføres, skjer gjennom rammetilskudd som Kirkemøtet disponerer. Statens finansieringsoppgave overfor kirken vil dermed være den samme som før. Det foreslås at statens finansieringsansvar lovfestes. Også kommunenes finansieringsansvar overfor kirken foreslås ført videre. Den økonomiske ansvarsdelingen mellom staten og kommunene på kirkens område vil da være som i dag.

Regulering av biskopenes og prestenes tjeneste

Departementet foreslår en lovbestemmelse om at det skal være prest i hvert sokn, prost i hvert prosti og biskop i hvert bispedømme. Formålet er å bekrefte Den norske kirke som en landsomfattende kirke, med prestatjeneste over hele landet.

Prestetjenesten er i dag lite regulert gjennom kirkeloven. Reglene om prestenes tjeneste er i stor grad fastsatt av Kongen eller departementet som arbeidsgiver for prestene. Når

prestetjenesten skilles ut fra staten, antar departementet at det kan være hensiktsmessig å lovfeste prestenes selvstendige ansvar for sin tjeneste, slik dette ansvaret følger av ordinasjonen. Forslaget er dels kirkelig kirkelig og dels allment, samfunnsmessig begrunnet. Departementet understreker i høringsnotatet at en lovbestemmelse som skal verne om prestenes uavhengighet ikke bør vedtas uten bred kirkelig støtte.

Biskopene er i dag gitt myndighet dels i lov, dels ved delegasjon fra Kongen eller departementet. Departementet foreslår at det i kirkeloven gis et rettslig grunnlag for at biskopene fortsatt kan utøve sin rolle som et særskilt organ i kirken.

Klagenemnd for Den norske kirke

Departementet ivaretar i dag visse funksjoner som klageorgan for vedtak som treffes av kirkelige instanser. Som følge av at de kirkelige virksomhetene i staten skilles ut, foreslår departementet at det opprettes en særskilt klagenemnd for Den norske kirke. Nemnda skal blant annet behandle disiplinærsaker. De strenge kravene til rettssikkerhet som bør stilles i slike saker, er en vesentlig grunn til forslaget om en særskilt nemnd. Også på enkelte andre områder kan det etter departementets syn være grunn til å ha en særskilt, kirkelig klageordning.

3. Overføring av prestene og andre kirkelige arbeidstakere fra staten til kirken

Rundt 1 350 prester og 250 tilsatte ved bispedømmerådene og Kirkerådet vil bli direkte berørt av at kirken fristilles fra staten. De individuelle lønns- og arbeidsvilkårene som gjelder for disse ved utskillingstidspunktet, vil løpe uendret videre. Dersom noen av de tilsatte ønsker å reservere seg mot å bli overført, må den enkelte gi melding om dette i rimelig tid før virksomhetsoverdragelsen. Departementet har lagt til grunn at de vanlige reglene om virksomhetsoverdragelse, slik disse er nedfelt i arbeidsmiljøloven, gjelder. Dette omfatter blant annet reglene om fortrinnsrett til annen stilling i staten.

Etter en utskilling vil ikke staten lenger være part i de avtaler som inngås om lønns- og arbeidsvilkår for de kirkelige arbeidstakerne, heller ikke i avtaler om hvordan partsforholdet mellom arbeidsgiver og arbeidstakere skal reguleres.

I dag er Kongen øverste arbeidsgiverinstans for prestene og de tilsatte ved bispedømmekontorene og Kirkerådets sekretariat. Departementets forslag innebærer at Kirkemøtet vil bli øverste arbeidsgiverinstans for disse. De særskilte lovbestemmelsene som gjelder for statstjenestemenn (bl.a. tjenestemannsloven) vil bli avløst av den alminnelige lovgivningen som gjelder for arbeidstakere utenfor staten (bl.a. arbeidsmiljøloven).

Kirkemøtet vil ha anledning til å gi en arbeidsgiverorganisasjon fullmakt til å opptre som arbeidsgiverrepresentant.

Pensjonsordning

De kirkelige arbeidstakerne, som i dag har sin tjenestepensjon gjennom medlemskap i Statens pensjonskasse, vil etter en utskilling ikke lenger være omfattet av pliktig medlemskap i Statens pensjonskasse. Departementet ser det som uaktuelt å pålegge kirken bestemte pensjonsordninger og understreker i høringsnotatet at kirken selv må ta ansvar for sine pensjonsordninger og pensjonsforpliktelser etter en utskilling fra staten.

Kirkens valg av framtidig pensjonsordning vil ha betydning for mange sider ved kirkens virksomhet. Pensjonsspørsmålet er viktig for de tilsatte i kirken, for kirkens økonomi og for arbeidsmarkedet i kirken. Høringsnotatet har en relativt utførlig omtale av pensjonsspørsmålet.

Departementet foreslår at dagens pensjonsordning for kirken gjennom Statens pensjonskasse tilbys videreført ved en utskilling. Kirken vil deretter når som helst stå fritt til å velge andre pensjonsordninger. Innen utløpet av en overgangsperiode på tre år må kirken foreta et aktivt valg av pensjonsordning. Om valg av pensjonsordninger skal være gjenstand for forhandlinger med arbeidstakerorganisasjonene, vil avhenge av de tariffavtalene som inngås. Kirken vil når som helst etter en fristilling kunne søke om varig medlemskap i Statens pensjonskasse utover overgangsperioden på tre år.

Dersom kirken ønsker å avvikle tilknytningen til Statens pensjonskasse, foreslår departementet at de som var tilsatt ved avviklingstidspunktet med rettigheter i Statens pensjonskasse, skal tilbys fortsatt medlemskap i Statens pensjonskasse i en såkalt lukket ordning. Lukket ordning betyr at den er forbeholdt disse, dvs. lukket for de som deretter tilsettes. Om arbeidstakerne vil kunne beholde sitt medlemskap i en lukket ordning fram i tid, vil på vanlig måte være avhengig av de reglene som gjelder til en hver tid.

Avtalefestet pensjon (AFP) gjennom Statens pensjonskasse er en rettighet som ikke uten videre overføres ved en virksomhetsoverdragelse. Departementet foreslår at prester og andre kirkelig tilsatte som omfattes av virksomhetsoverdragelsen, skal ha en midlertidig lovfestet adgang til avtalefestet pensjon gjennom Statens pensjonskasse, i påvente av en tariffrettslig regulering av spørsmålet etter at kirken er skilt ut.

Medbestemmelse

Alle spørsmål knyttet til en virksomhetsoverdragelse er gjenstand for informasjon og drøfting med de tillitsvalgte. De nærmere kravene til medbestemmelse følger både av arbeidsmiljøloven og Hovedavtalen i staten. Om den foreslåtte reformen gjennomføres, vil departementet som en del av forberedelsene utvikle et systematisk opplegg for informasjon og drøfting. Dette vil bli gjort i samarbeid med kirken og tjenestemannsorganisasjonene.

4. Kirkens økonomiske stilling

Rammetilskudd til kirken

Statens brutto bevilgninger til Den norske kirke er i dag på rundt 1,8 mrd. kroner. Av dette er rundt 1,3 mrd. kroner bevilgninger til prestene og kirkens nasjonale og regionale organer (Kirkemøtet, Kirkerådet, Bispemøtet, bispedømmerådene og biskopene). De øvrige 0,5 mrd. kronene omfatter statstilskudd til blant annet trosopplæring og diakonitjeneste i menighetene.

Dersom kirken skilles ut fra staten, foreslår departementet at statens bevilgninger til kirkelige formål samles i et rammetilskudd som bevilges under ett til Kirkemøtets disposisjon. Overfor en fristilt kirke bør staten være varsom med å legge bindinger på bruken av tilskuddet. Departementet mener at Kirkemøtet bør bestemme hvordan tilskuddet skal fordeles på de enkelte kirkelige formålene og hvilke oppgaver og tiltak som bør ha prioritet ved bruken. Stortinget og regjeringen vil imidlertid kunne stille opp mål for statens tilskudd, men målene må kunne avledes av Grunnloven § 16.

Etter departementets forslag vil kirken (dvs. det nye rettssubjektet for kirken) få et selvstendig ansvar for sin økonomi. Finansieringsgrunnlaget vil være statens årlige rammetilskudd.

Fordi statens finansielle ansvar for prestatjenesten og de nasjonale og regionale kirkelige organene er foreslått ført videre, har departementet ikke sett det som hensiktsmessig å foreslå lovbestemmelser om konkursvern. Etter departementets syn fører også statens finansielle ansvar til at en fristilt kirke ikke bør ha alminnelig adgang til å ta opp lån. Låneopptak vil påføre staten et indirekte ansvar for de forpliktelsene et låneopptak innebærer, noe departementet mener bør unngås. Kirken vil likevel kunne ta opp lån i Opplysningsvesenets fond og kortsiktige lån for å dekke forbigående behov.

Økonomi og regnskap

Selv om Kirkemøtet vil være det øverste myndighetsorganet for det nye rettssubjektet for kirken, mener departementet at ansvaret for en forsvarlig økonomistyring bør legges som en lovbestemt oppgave til Kirkerådet. Kirkerådet vil da være ansvarlig for at budsjettet disponeres som bestemt av Kirkemøtet, at regnskapet avlegges korrekt, i rett tid osv. Departementet foreslår at kirken føres inn under regnskapslovens bestemmelser, men med adgang for departementet til å fastsette særregler.

Egenkapital og pensjonsforpliktelser

Hvilken egenkapital som skal tilføres kirken ved en utskilling, er et budsjettspørsmål som departementet ikke har tatt standpunkt til. Åpningsbalansen er en oppstilling av det nye

rettssubjektets verdier og gjeld ved etableringstidspunktet. Dette er spørsmål departementet i tilfelle vil komme tilbake til i en budsjettmessig sammenheng.

Departementet har heller ikke nå tatt standpunkt til den regnskapsmessige behandlingen av pensjonsforpliktelsene eller hvordan disse skal innordnes i åpningsbalansen.

Investeringer og forsikringsordninger

Departementet antar at kirkens behov for investeringsmidler bør vurderes i sammenheng med egenkapitalspørsmålet og det årlige rammetilskuddet. Det samme gjelder den budsjettmessige konsekvensen av et bortfall av selvassurandørprinsippet i staten, som de statskirkelige virksomhetene nå er omfattet av.¹

Skatt og avgifter

På skatte- og avgiftsområdet vil det ved en utskilling ikke inntreffe endringer av betydning. De kirkelige virksomhetene som foreslås skilt ut fra staten, er i dag ikke omfattet av noen kompensasjonsordning for merverdiavgift. Departementet foreslår ingen endring i dette ved en utskilling.

Den norske kirke landsfond

Landsfondet ble dannet i 1958 av lønninger som prestene under okkupasjonen av Norge i 1940–1945 avviste å motta fra okkupasjonsmakten. Landsfondets kapital er i dag på rundt 20 mill. kroner. Avkastningen av kapitalen har siden 1958 blitt benyttet som årlige tilskudd til kirkelige formål. Departementet foreslår at Landsfondet avvikles og kapitalen tilføres kirken.

Opplysningsvesenets fond

Fondet har et grunnlovsværn gjennom Grunnloven § 116 som sier at fondets grunnkapital ikke kan brukes opp, og at fondets midler bare kan brukes til bestemte formål. Fondet har i dag verdier på anslagsvis 7 mrd. kroner som for det meste omfatter kapital bundet i eiendommer, blant annet skog, festetomter, prestegårder og presteboliger. Fondet forvaltes av Kulturdepartementet og skal komme kirken til gode. Om det er staten eller kirken som har den underliggende eiendomsretten til fondet, er omstridt. Dette spørsmålet mener departementet det ikke er grunn til å ta opp til vurdering i sammenheng med den foreslåtte utskillingen av kirken fra staten.

5. Administrative og økonomiske konsekvenser

Selv om de foreslåtte lovendringene representerer en viktig endring i relasjonen mellom kirken og staten, ikke minst for kirkens prestedtjeneste som siden reformasjonen har vært

¹ *Selvassurandørprinsippet* innebærer at virksomheten ikke tegner forsikringer, men selv påtar seg alle utgiftene ved skader, erstatningskrav og lignende.

Kongens ansvar, er det departementets syn at prestenes tjeneste vil være den samme før og etter virksomhetsoverdragelsen.

Også sekretariatsoppgavene ved Kirkerådet og bispedømmerådene vil etter departementets syn stort sett være som i dag, selv om en utskilling vil utløse nye eller endrede oppgaver på enkelte områder, særlig innen økonomi og regnskap.

En selvstendigkjort kirke har i dag neppe tilstrekkelig kapasitet til å kunne ta et selvstendig ansvar for økonomien. Heller ikke kirkens kapasitet innen personalforvaltningen er antakelig tilstrekkelig i dag til å dekke det selvstendige ansvaret kirken vil kunne få på området. Den bistanden som statsforvaltningen gir kirken i dag, må kirken dels bygge opp selv, dels kjøpe i markedet og dels få gjennom et eventuelt medlemskap i en arbeidsgiverorganisasjon. Utover kirkens behov for å styrke sin kompetanse og kapasitet innen økonomi- og personalforvaltningen, kommer behovet for kjøp av ikt-baserte systemer og -programmer. Grunnen til dette er at statens fellessystemer og rammeavtaler ikke lenger vil kunne benyttes.

Departementet mener at det ved en utskilling og organisering av de kirkelige virksomhetene i én økonomisk og organisatorisk enhet, vil foreligge et potensial for besparelser og kostnadseffektivisering, for eksempel gjennom en ny oppgave- og arbeidsdeling mellom bispedømmerådene og mellom Kirkerådet og bispedømmerådene.

Departementets utgangspunkt ved en utskilling av kirken fra staten og etableringen av et nytt rettssubjekt for Den norske kirke, er at statens bevilgninger til prestatjenesten og kirkens nasjonale og regionale organer skal opprettholdes på samme nivå som i dag. De årlige bevilgningene fra staten til kirken vil ellers være underlagt vanlige politiske og budsjettmessige vurderinger fra år til år. De nærmere budsjettmessige konsekvensene av reformen vil departementet i tilfelle komme tilbake til i en budsjettmessig sammenheng senere.

Utgitt av:
Kulturdepartementet

Offentlige institusjoner kan bestille flere
eksemplarer fra:
Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
Internett: www.publikasjoner.dep.no
E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
Telefon: 22 24 20 00

Publikasjonskode: V-0970 B

Trykk: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon
09/14 - 5000

